

A gyász- és veszteségfeldolgozás oktatásának szerepe a pedagógusképzésben – hallgatói vélemények

Győri-Dani Dóra

gyori-dani.dora@szte.hu

SZTE JGYPK Alkalmazott Pedagógiai Intézet

Jelen tanulmány célja felhívni a figyelmet arra, hogy fontos szerepe van a pedagógusoknak a gyermekek gyászfeldolgozásának segítségével, és ehhez szorosan kapcsolódva milyen jelentősége van annak, hogy erre a szerepükre már a tanulmányaik során, vagyis még a pedagógusképzésben felkészítsék őket. Kérdőíves vizsgálat segítségével 124 tanító, óvodapedagógus és szociálpedagógia szakos hallgató fejthette ki ezzel kapcsolatos véleményét, igényeit, tapasztalatait és attitűdjeit annak érdekében, hogy kiderüljön, mit gondolnak a pedagógus gyászfeldolgozásban nyújtott szerepéről, hogy fontosnak érzik-e azt, hogy a témával kapcsolatos ismereteket már a felsőoktatási tanulmányaik alatt szerezzenek, és ha igen, azt milyen formában és témakörökre vonatkozóan tennék szívesen. Szó lesz arról is, hogy az ehhez való hozzáállásukat milyen tényezők befolyásolják. A kapott eredmények alapján elmondható, hogy a hallgatók fontosnak és komplexnek látják a gyászfeldolgozás segítségével kapcsolatos szerepüket, valamint, hogy nagyon erős nyitottságot mutatnak arra, hogy erre a szerepre már a pedagógusképzés keretén belül felkészüljenek. A megkérdezett hallgatók álláspontja és a friss szakirodalom ebben a kérdésben nagyfokú átfedést mutat.

Kulcsszavak: *gyászfeldolgozás, pedagógusképzés, gyász és veszteség témakörének oktatása*

1. Elméleti háttér

1.1. A gyász fogalma

A gyász fogalmának meghatározására már több kísérlet született, melyek többségére jellemző, hogy elkülönítik a normál, vagy „várható” gyászfolyamatot a kóros, patológiás gyászfolyamattól. A normál és patológiás gyász közötti különbségtétel *Sigmund Freud* 1917-ben megjelent *Gyász és melankólia* című munkájához köthető (1917, 2011), mely elgondolás a mai napig folyamatosan alakul, bővül a tudományos kutatások és a gyászolókkal végzett munka során szeretett tapasztalatok által. Bár a legtöbb elmélet és fogalmi meghatározás egy szinten elismeri a gyász jelenségének természetes voltát és az egyediségét, többségében olyan implicit üzenetet hordoznak, ami a gyász megjelenését/annak mértékét bizonyos típusú veszteségekhez köti, illetve időben, lefolyásban, módban pórbálja általánosítani annak megjelenését és patologizálni

az attól való eltérést. Más megközelítést képviselt *James és Friedman* (2011. 69. o.), akik alapján „a gyász olyan sokféle ellentétes érzésekből álló természetes és általános érzelmi reakció, melyet az addigi életünk visszavonhatatlan megváltozása során átélt érzelmi veszteség okoz”. Ez a definíció a korábbiakhoz képest tágabbnak mondható, kifejezve, hogy a gyász egyedi és természetes érzelmi reakció, az egyéni folyamatok nem összehasonlíthatók, nem csak súlyosan negatív életeseményekhez kötődik és önmagában nem tekinthető patológiás állapotnak.

1.2. A gyász régen és ma

Bár az ember életében kevesebb dolog biztos, mint hogy egy napon meghalunk, az elmúlás, a haldoklás és a gyász kérdéseivel keveset foglalkozunk. A XX. század végén és a XXI. század elején érdekes kettősség figyelhető meg a témával kapcsolatban: egyrészt a szórakoztató médiában mindennaposá vált az erőszakos halál explicit ábrázolása, ezzel szemben viszont a személyes mindennapjainkban számos tabu övezi a halál és a gyász kérdéskörét. Ez a változás viszonylag új keletű, hiszen Magyarországon még a XX. század elején is élt egy igen sokoldalú szokás- és hagyományrendszer a gyászra vonatkozóan, melynek betartását a közösség szigorúan el is várta (*Pilling, 2003*). Ezek a rítusok, szokások kultúránként igen eltérőek lehetnek, funkciójukban azonban nagyon sok hasonlóság figyelhető meg közöttük (*Pilling, 2010*). Ilyen hasonlóság például, hogy minden kultúra kifejezésre juttatta, hogy a gyász egy megváltozott állapot, így az érintettek számára meghatározott szabályokat írt elő erre az időszakra. A gyással kapcsolatos hagyományoknak, rítusoknak, szabályoknak fontos pszichológiai szerepük volt, melyek nemcsak lehetőséget biztosítottak a veszteséggel kapcsolatos érzések átélésére, hanem szinte kötelezővé is tették azt (pl. a virrasztás alkalmat nyújt az emlékek felidézésére). A viselkedési és öltözködési szabályok követése folyamatos emlékeztetője volt a veszteség tényének, de együttes követésük közösségi élményhez is vezetett. Mivel generációról generációra öröklődő szokásokról volt szó, így ezek megléte biztonságot nyújtott az egyén számára, hiszen a közösség minden tagja jól ismerte az ilyenkor elvárt magatartásformákat, szabályokat, végrehajtott cselekedeteket. Közös eleme a különböző, gyászhoz kapcsolódó rítusoknak és szokásoknak az is, hogy tartalmaztak olyan elemeket, melyek eszközként szolgáltak az ilyenkor gyakran megjelenő büntudat és kiengesztelés kifejezéséhez (pl. alamizsnálkodás, engesztelő miseáldozat). Végezetül pedig, ezen hagyományrendszerek nemcsak a gyász folyamatára, hanem annak lezárására is tartalmaztak rítusokat, így a gyászt nemcsak jellegében, hanem idejében is keretek között tartották (*Pilling, 2003*).

A régi rítusok és szokások jelentős megtartó erővel bírtak a gyászban, elmaradásuk, kikopásuk a mindennapjainkból ahhoz vezetettek, hogy az emberek többsége többé már nem rendelkezik kialakult megküzdési módokkal, amikor szembe találja magát a halál, haldoklás és gyász kérdéseivel, így elfojtással, elszigetelődéssel, hallgatással reagál. A régi hagyományok mechanikus felélesztése már nem lenne eredményes megoldás a

kialakult űr betöltésére, hiszen a XXI. század nyugati embere a legtöbb múltbeli szokást idegennek találná. Ehelyett a megoldást olyan új szokások és hagyományok kialakítása jelentené, melyek képesek betölteni a régiek funkcióit: a veszteség tudatosítását, a mindennapi életformától való átmeneti elkülönítést, az érzések kifejezésének támogatását és a gyász folyamatának keretek között tartását (*Pilling, 2003*).

1.3. A gyermek és a gyász

Ahogy az már fent bemutatásra került, a halálhoz és a gyászhoz való hozzáállásunk, a gyász megélése és annak adaptív feldolgozása kikopott az életünkéből, de talán senkit nem érint ez annyira hátrányosan, mint a gyerekeket. Míg korábban természetes volt, hogy egy veszteséghelyzetben a család, a közösség együtt gyászol, jól begyakorolt és továbbörökített szokások segítségével, amibe a gyerekek belenevelkedtek, ezáltal elsajátítva a gyászfeldolgozás módját (*Pilling, 2003*), ma épp ennek az ellenkezője figyelhető meg: a felnőttek mindent igyekeznek megtenni azért, hogy a gyereket „megvédve” távol tartsák őt a veszteség okozta fájdalomtól, a halál témájától, ezzel megfosztva őt attól a lehetőségtől, hogy megtanulja, mi a módja a veszteségek és az általuk kiváltott gyász kezelésének (*Simkó, 2009*).

Nem kérdés, hogy a szülők mellett a pedagógusok azok a kiemelkedő személyek a gyermek életében, akik nagy hatással vannak arra, hogy milyen mintát lát maga előtt, mi lesz az, amit majd egy nehéz helyzetben esetleg követ, milyen információkkal, attitűdökkel, megküzdési módokkal fog rendelkezni egy élethelyzetben, például akkor, amikor veszteség éri. Épp ezért hangsúlyozza *Simkó Csaba* (2009) tanulmányában ennek a két szereplőnek a jelentőségét a gyászoló gyermek segítésében és nyújt hozzá sok hasznos tanácsot, ismeretet. Fontos kiemelni azonban, hogy mind a két, fent bemutatott jelenség (a gyász tabusítása és a gyerekek gyásztól való távoltartása) csak még inkább előtérbe helyezi a pedagógusok ebben a folyamatban betöltött szerepét. Felmerül azonban a kérdés, hogy mennyire vannak felkészülve erre a nagyon komplex szerepre a pedagógusok, akár az első pillanattól kezdve, tehát mennyire képezi részét ez a képzésüknek.

2. A vizsgálat célja

Jelen vizsgálat célja annak feltárása volt, hogy 1) a pedagógusképzésben résztvevő hallgatók hogyan vélekednek a veszteségek feldolgozásának segítésében betöltött szerepükről; 2) milyen tényezők befolyásolják a gyász feldolgozásának segítésével kapcsolatos attitűdjeiket, véleményüket, valamint, hogy 3) véleményük szerint a gyászfeldolgozás segítésének elméleti alapjai és gyakorlati módszerei hogyan illeszthetők be a pedagógusképzésbe.

3. Módszerek

3.1. Résztvevők

A vizsgálatban 124, pedagógusképzésben tanuló hallgató vett részt, három szakról: tanító (39 fő), óvodapedagógus (34 fő) és szociálpedagógus (42 fő). A kitöltők között 118 nő és 6 férfi volt. A vizsgálatban résztvevők átlag életkora 20,88 év (szórás=1,7). A vizsgálatba egy megyeszékhelyen található egyetem pedagógusképző karának hallgatói kerültek bevonásra, önkéntes alapon, anonim módon.

3.2. Eszközök

Az adatfelvétel egy 44 tételt tartalmazó online kérdőív segítségével történt, jelentős részben zárt kérdések segítségével, volt azonban mód a résztvevőknek néhány kérdéssel kapcsolatban saját tapasztalat vagy vélemény megfogalmazására is.

3.3. Eljárás

A kérdőív megosztására az intézmény kurzusokhoz tartozó online színterein került sor, két tanéven keresztül.

4. Eredmények

Elmondható, hogy a kitöltők 96%-a fontosnak tartja, hogy a pedagógusképzésben töltött felsőfokú tanulmányai során ismereteket szerezzen a veszteségek, a gyász és annak feldolgozásának segítése témakörben, ennek ellenére a kitöltők 62,9%-a úgy nyilatkozott, hogy erre tanulmányai jelen pontjáig még nem volt lehetősége. 80,6%-uk válaszolta azt, hogy szívesen tanulna többet erről a témáról, 62,3%-uk pedig más jellegű információkkal is bővítené a tudását a területen belül, mint amire eddig lehetősége nyílt. Ennek érdekében 85,5%-uk akár kifejezetten a témával foglalkozó kurzuson is részt venne. Egy ilyen jellegű kurzuson legtöbbjüket (112 fő) a gyermekek és gyász, valamint a gyászolók segítése, gyászfeldolgozási módszerek (99 fő) érdekelnék, míg a témában született kutatási eredmények (21 fő) és a veszteségtörténet-elemzés mint kutatási módszer (24 fő) kevésbé kelti fel a hallgatók kíváncsiságát (1. diagram)

1. diagram: Az egyes, gyással és veszteségekkel foglalkozó kurzus keretében potenciálisan felmerülő témakörök népszerűségének mértéke a hallgatók körében.

A kitöltők azzal indokolják, hogy szívesen tanulnának többet a veszteségek és gyász témaköréről, hogy jelentős részük (79,8%) nagyon valószínűnek gondolja, hogy munkája során fog majd találkozni olyan esettel, amikor szüksége lenne a téma ismeretére, míg a kitöltők fennmaradó része ezt nem tudta ilyen bizonyossággal állítani, de olyan kitöltő egy sem volt, aki úgy vélte, hogy nem fog olyan helyzetbe kerülni pedagógusként, ahol ilyen jellegű ismeretekre lenne szüksége. Éppen ezért talán nem meglepő, hogy a kitöltők 96%-a nemcsak személyes kíváncsisága vagy tudásvágya miatt érdeklődik a téma iránt, hanem kifejezetten úgy véli, hogy az ezen a területen elsajátított elméleti és gyakorlati ismeretek hasznosak lennének neki a pedagógiai gyakorlatban. A résztvevőknek lehetőségük nyílt válaszaik indoklására is, mely során visszatérő elemek voltak a gyermekekkel, illetve a családokkal való munka, mint indok; a veszteségek és az általuk okozta gyász gyakori volta az emberek életében; valamint a pedagógus fontos szerepe a gyermekek egészséges személyiségfejlődésének támogatásában. Egy óvodapedagógus szakos hallgató választát idézve:

„Leendő pedagógusként úgy gondolom, a gyász feldolgozásának segítségével nekünk is nagy szerepünk van. Viszont, amennyiben nem tanulunk erről, nem kapunk segítséget ezzel kapcsolatban, nehéz a gyakorlatban egy ilyen szituáció bekövetkezése esetén megfelelően helytállnunk. Bármikor bármelyik családban előfordulhat, és ez hatással lehet a gyermek fejlődésére, viselkedésére és maradandó károkat okozhat, ha nem kap megfelelő segítséget. És mivel a gyermek óvodába lépésekor

ott tölti napjának nagy részét, így ott is megfelelően kell ezt kezelni és segíteni őt a feldolgozásban, megértésben és a téma helyén való kezelésében.”

A fenti válaszokat olvasva talán nem meglepő, hogy a hallgatók jelentős része, 96,8%-a szerint pedagógusként neki is feladata a veszteséget megélő, gyászoló gyermekek, családok segítése, saját kompetenciájukon belül a feldolgozás támogatása, valamint – szükség esetén – az érintettek információval való ellátása.

A kitöltők a kérdőív végén kilenc állítást értékelhettek 1-5-ig terjedő Likert-skála segítségével, mely lehetőséget nyújtott számukra abban, hogy az egyes állításokra vonatkozó attitűdjeiket, véleményüket kifejezzék (1. táblázat).

1. táblázat: Az egyes állításokra adott válaszok gyakorisága (fő), valamint azok átlaga és szórása (1=egyáltalán nem értek egyet; 5=teljes mértékben egyetértek).

Állítás	1	2	3	4	5	Átlag	Szórás
Ha a munkám során egy veszteséget átélt gyermekkel vagy családdal kellene dolgoznom, magabiztos lennék abban, hogy hogyan segíthetek.	9	41	43	26	5	2,81	0,98
Nem tartom fontosnak, hogy a felsőoktatási tanulmányaim során tanuljak a veszteség és gyászfeldolgozás elméletéről és gyakorlatáról.	97	16	6	4	1	1,38	0,88
Minden olyan szakembernek, aki családokkal vagy fiatalokkal dolgozik, jártasnak kell lennie abban, hogy saját munkája keretében milyen módon tud segítséget nyújtani a veszteséget átélt személyeknek.	0	1	2	24	95	4,72	0,56
A pedagógusoknak fontos szerepük van abban, hogy segítsék a fiatalokat a veszteségekkel való megküzdés adaptív módjainak kialakításában.	0	0	12	45	67	4,44	0,66
A pedagógusoknak fontos szerepük van a gyerekek és családjuk gyászszal és veszteségekkel kapcsolatos pszichoedukációjában, a hiteles információk átadásában.	0	0	21	47	56	4,28	0,73
A pedagógusoknak nem tartozik a feladataik közé a halállal és gyászszal kapcsolatos attitűdök formálása.	63	44	12	5	0	1,67	0,81
A gyászszal és a veszteségekkel kapcsolatos ismereteim széleskörűek.	13	56	44	9	0	2,4	0,77

Állítás	1	2	3	4	5	Átlag	Szórás
A gyással és veszteségekkel kapcsolatban meglévő elméleti és gyakorlati tudásom elegendő ahhoz, hogy munkám során hatékonyan alkalmazzam őket.	47	50	27	3	0	1,86	0,81
A veszteségekkel kapcsolatos személyes tapasztalatok nem elegendők ahhoz, hogy egy szakember hatékonyan segítse a gyász-és veszteségfeldolgozást.	3	12	30	43	35	3,77	1,04

Ahogy az a táblázatból is látható, a hallgatók szerint minden olyan szakembernek, aki családokkal vagy fiatalokkal dolgozik, jártasnak kellene lennie abban, hogy munkája keretén belül segítse a vele kapcsolatban lévő személyek veszteségfeldolgozását. Ezen túl a kitöltők úgy vélik, hogy a pedagógusoknak fontos szerepük van mind a veszteségekkel való adaptív megküzdési mód kialakításában, mind a témával kapcsolatos pszchoeducációban és információátadásban, mind pedig a halállal és gyással kapcsolatos attitűdök formálásában. Mindezek ellenére abban már kissé bizonytalanabbak, hogy meg tudnák-e állni a helyüket egy ilyen helyzetben, valamint sem ismereteiket, sem személyes tapasztalatukat nem érzik ehhez elégségesnek.

Végezetül, az is vizsgálásra került, hogy a hallgatók véleményére és attitűdjeire hatással van-e az, hogy milyen szakra járnak, hogy a képzés első vagy második felében tartanak, hogy gyakorlati tanulmányaik során találkoztak-e már ilyen szituációval, valamint hogy saját megítélésük szerint személyes életükben éltek-e már át veszteséget. A három szak hallgatóit összevetve elmondhatjuk, hogy szignifikáns különbség van a csoportok között a tekintetben, hogy mennyire lennének magabiztosak egy veszteséget átélt gyermekkel vagy családdal való munkájuk során abban, hogy hogyan segíthetnek ($F(2)=3,075$; $p=0,05$). Emellett szignifikáns eltérés volt a három szak hallgatóinak válaszaik között a saját elméleti és gyakorlati tudásuk értékelése esetén ($F(2)=3,23$; $p=0,043$), valamint arra vonatkozóan, hogy a saját, személyes tapasztalatot elegendőnek ítélik-e meg ahhoz, hogy hatékonyan tudjanak másnak segíteni a gyászfeldolgozás folyamatában ($F(2)=3,7$; $p=0,027$). A post hoc elemzés (Tukey B) alapján ezek a különbségek abból adódnak, hogy a másik két szakhoz képest a szociálpedagógia szakos hallgatók kevésbé voltak abban magabiztosak, hogy hogyan segíthetnének egy veszteséget átélt személynek, kevésbé gondolták úgy, hogy elegendő elméleti és gyakorlati tudásuk van a témában, valamint jobban egyetértettek abban, hogy a személyes tapasztalatok nem elegendők ahhoz, hogy hatékonyan tudjanak segíteni egy ilyen szituációban (2. táblázat).

2. táblázat: A három szak átlagai és szórásai a különbséget mutató tételek esetén.

Állítás	Szociálpedagógia		Tanító		Óvodapedagógus	
	Átlag	Szórás	Átlag	Szórás	Átlag	Szórás
Ha a munkám során egy veszteséget átélt gyermekkel vagy családdal kellene dolgoznom, magabiztos lennék abban, hogy hogyan segíthetek.	2,57	1,01	3,1	0,91	2,79	0,96
A gyással és veszteségekkel kapcsolatban meglévő elméleti és gyakorlati tudásom elegendő ahhoz, hogy munkám során hatékonyan alkalmazzam őket.	1,62	0,76	1,92	0,77	2,05	0,84
A veszteségekkel kapcsolatos személyes tapasztalatok nem elegendők ahhoz, hogy egy szakember hatékonyan segítse a gyász- és veszteségfeldolgozást.	4,12	0,98	3,54	0,96	3,65	1,11

Az, hogy a hallgatók a tanulmányaik első felében (57 fő) vagy második felében járnak (67 fő), egyetlen állítás esetén jelentett szignifikáns különbséget, mégpedig annál az állításnál, miszerint a pedagógusoknak fontos szerepük van abban, hogy segítsék a fiatalokat a veszteségekkel való adaptív megküzdési módok kialakításában ($t(122)=-1,993$; $p=0,48$) ($M_{\text{eleje}}=4,32$; szórás_{eleje}=0,68 vs. $M_{\text{vége}}=4,55$; szórás_{vége}=0,63).

A személyes veszteségélmény átélése szintén egy állítás esetén hozott szignifikáns különbséget azok között, akik éltek már át jelentősebb személyes veszteségélményt (101 fő) és azok között, akik nem (18 fő) – bár az eredmény a jelentős elemszámú különbség miatt inkább csak tájékoztató jellegű. Az állítás arra vonatkozott, hogy a kitöltő menyire ítéli meg úgy, hogy a gyással és veszteségekkel kapcsolatos ismeretei széleskörűek ($t(117)=2,15$; $p=0,034$); ($M_{\text{átélt}}=2,48$; szórás_{átélt}=0,75 vs. $M_{\text{nem élt át}}=2,6$; szórás_{nem élt át}=0,8).

Az utolsó szempont, ami szerint elemzésre került, hogy van-e különbség a hallgatók között abban, milyen attitűdjeik és véleményük van a megfogalmazott állításokkal kapcsolatban az az volt, hogy gyakorlati tanulmányaik során találkoztak-e már olyan esettel, amikor a gyermek vagy egy család veszteséget élt át, gyászolt (47 fő), vagy sem (77 fő). A két csoport között szignifikáns különbség mutatkozott abban, hogy menyire tartják fontosnak a pedagógus azon szerepét, hogy részt vegyen a gyással, veszteségekkel kapcsolatos pszichoedukációban, információk nyújtásában ($t(122)=3,31$; $p=0,001$), valamint a veszteségekkel való adaptív megküzdési módok kialakításában ($t(122)=2,012$; $p=0,046$). Mindkét esetben azok tartották fontosabbnak a pedagógus ilyen jellegű szerepét, akik a gyakorlati képzésük során találkoztak már ilyen esettel (pszichoedukáció: $M_{\text{találkozott}}=4,55$; szórás_{találkozott}=0,56 vs. $M_{\text{nem találkozott}}=4,12$; szórás_{nem találkozott}=0,74; megküzdés: $M_{\text{találkozott}}=4,6$; szórás_{találkozott}=0,66 vs. $M_{\text{nem találkozott}}=4,35$; szórás_{nem találkozott}=0,64).

5. Megvitatás

A kapott eredmények alapján elmondható, hogy a pedagógusképzésben résztvevő hallgatók fontosnak tartják, hogy mind elméleti, mind gyakorlatias jellegű ismereteket szerezzenek a képzésük részeként a veszteség, a gyász és a gyászfeldolgozás témakörében, mivel a pedagógiai munka részének gondolják mind azt, hogy a gyászoló gyermeket és családját saját kompetenciahatáraikon belül segítsék, mind azt, hogy a témával kapcsolatos hiteles információkat tudjanak átadni, hogy hozzá tudjanak járulni a veszteségekkel való adaptív megküzdési módok kialakításához, valamint, hogy a gyással kapcsolatos attitűdöket formálják. Válaszaikból az is kiderül, hogy ezt a gyermekekkel való munka szerves részének érzik, hiszen egy olyan élethelyzetről van szó, ami sokakat érint, és széleskörű hatást gyakorol az egyénre. Elmondható, hogy ezen véleményük összhangban van a szakma álláspontjával, ami kiemeli a szülők mellett a pedagógusok szerepét is a gyermekek gyászfeldolgozásának segítésében (Simkó, 2009).

A pedagógus hallgatók válaszait néhány tényező kis mértékben befolyásolta, ilyen volt például az, hogy milyen szakra járnak. Megfigyelhető volt a szociálpedagógus hallgatóknál egy kisebb bizonytalanság abban, hogy mennyire képesek hatékonyan segíteni egy ilyen helyzetben, valamint hogy saját ismereteiket és személyes tapasztalataikat mennyire gondolják elegendőnek. Megjegyzendő azonban, hogy a három szak hallgatói alapvetően más korosztályokkal és más munkakörökben dolgoznak. A szociálpedagógus hallgatók hagyományos, oktató-nevelő pedagógiai tevékenysége szorosan összefonódik egy segítői tevékenységgel is, ezért ők a másik két szakhoz képest alapvetően más gyakorlati tapasztalatokat szereznek, így nagyon változatos élethelyzetekkel találkoznak. Fontos azt is kiemelni, hogy a minta elemszáma nem tette lehetővé az árnyaltabb adatelemzést, így azt sem lehetett biztosítani, hogy egyes csoportok csak egy paraméter szempontjából térjenek el, ami befolyásolhatta a kapott eredményeket. Érdekességként azonban kiemelendő, hogy azok a hallgatók, akik akár személyes, akár szakmai tapasztalattal már rendelkeztek a gyással kapcsolatban, több szempontból is fontosabbnak értékelték a pedagógus gyászhoz és annak feldolgozásához kapcsolódó tevékenységét.

Végezetül, jelen tanulmány eredményeiből az is kiderült, hogy a hallgatók nagyon nyitottak arra, hogy mind tanórai keretek között elméleti ismereteket, mind gyakorlatiasabb tapasztalatokat szerezzenek. Érdeklődési körükben a gyerekekkel való gyász-munka sajátosságai és a gyászfeldolgozást segítő módszerek, valamint a pedagógusok ezen a téren megjelenő lehetőségei jelennek meg leginkább – ami talán nem is meglepő, hiszen a kitöltők jelentős része már a gyakorlati képzés keretében is találta magát olyan helyzetben, amikor ezt a tudást hasznosítani tudta volna. Összességében elmondható, hogy a hallgatók többet és változatosabban szeretnének a témáról tanulni, akár különböző kurzusokba ágyazva, de jelentős részük egy külön, ennek szentelt kurzus keretében is.

6. Gyakorlati relevancia

Az eredményekre és az abban megjelenő hallgatói igényre reflektálva kiemelendő, hogy az utóbbi években a hallgatóknak lehetőségük nyílt szabadon választható kurzus keretében jobban megismerkedni a témával, még ha a kurzus típusa miatt csupán korlátozott létszámú résztvevővel is. A kurzus jellege és tartalma az igényeknek és tapasztalatoknak megfelelően folyamatosan változik, de a törzsanyag részeként a hallgatók megismerhetik a veszteség fogalmát és a különböző típusait, a gyász fogalmának és koncepciójának modern értelmezését, tanulnak a gyermekkori gyász életkori sajátosságairól, a gyakori gyászreakciókról, a pedagógus szerepéről a gyászfeldolgozás folyamatában, valamint olyan, a gyakorlatba is átültethető ismeretek elsajátítására is lehetőség nyílik, mint hogy hogyan érdemes kommunikálni a gyászolóval, vagy milyen mesék és hogyan alkalmazhatók a gyász feldolgozásának segítésére.

Irodalom

- Freud, S. (2011): *Gyász és melankólia*. Animula Kiadó, Budapest.
- Friedman, R. és James, J. W. (2014): *Gyógyulás a gyászból - Hogyan dolgozzuk fel szeretteink halálát, a válást és más fájdalmas veszteségeket?* Zafir Press, Budapest.
- Pilling János (2003): *Gyász*. Medicina Könyvkiadó, Budapest.
- Pilling János (2010): *A halál, a haldoklás és a gyász kultúrantropológiája és pszichológiája*. Semmelweis Kiadó, Budapest.
- Simkó Csaba (2009): *Hogyan segítsünk gyermekünknek elfogadni az elfogadhatatlant? Tájékoztató pedagógusoknak és szülőknek a gyászoló gyermek segítéséhez*. *Kharón Thanatológiai Szemle*, 13. 4. sz. 1-40.